

Η Κοινωνική Επιχειρηματικότητα ως μέσο βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης την περίοδο της οικονομικής κρίσης

Φίλος Ιωάννης, Βελή Βαρβάρα

Πάντειο Πανεπιστήμιο

filosj@panteion.gr / veli.barb@gmail.com

Περίληψη

Εύκολα μπορούμε να παρομοιάσουμε την οικονομική κρίση, που πλήττει τον παγκόσμιο χάρτη, ως ένα σεισμό, τον οποίο είναι δύσκολο κάποιος να γνωρίζει πότε θα χτυπήσει, με ποιο τρόπο, τις συνέπειες που θα έχει αλλά και το σημαντικότερο όλων, πως θα τον αντιμετωπίσουμε. Το παγκοσμιοποιημένο επιχειρηματικό περιβάλλον βιώνει τα τελευταία χρόνια την αβεβαιότητα που δημιουργεί η κρίση καθημερινά, χωρίς κανένας να μένει ανεπηρέαστος από τις εξελίξεις.

Στις μέρες μας λοιπόν, που για την αντιμετώπιση της ύφεσης και της οικονομικής κρίσης ακόμη και διεθνείς οργανισμοί, ενώσεις και φορείς ακολουθούν πρωτόγνωρες πολιτικές με εξίσου πρωτόγνωρα αποτελέσματα για την ελληνική οικονομία και κοινωνία, εύλογο είναι να αναζητήσουμε λύσεις στη μέση οδό μεταξύ της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας/οικονομίας και της αντίστοιχης δημόσιας (που μπορεί να αποδειχθεί η χρυσή τομή) στον τομέα της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, η ανάπτυξη της οποίας μπορεί να αποτελέσει για αρκετούς το κλειδί της διεξόδου από την κρίση τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Η σημασία και η αναγκαιότητα της κοινωνικής επιχειρηματικότητας γίνεται κάθε μέρα και πιο εμφανής, και δείχνει να αποτελεί μια βιώσιμη λύση στο επίκαιρο πρόβλημα της οικονομικής κρίσης, όχι μόνο σε μεμονωμένες περιπτώσεις αλλά – υπό προϋποθέσεις – και γενικότερα στη χώρα μας.

Η κρίση, δίνει την ευκαιρία στις κοινωνικές επιχειρήσεις να αποδείξουν την ικανότητά τους, να συμβάλλουν στην ευημερία, την κοινωνική ισότητα και τη δικαιοσύνη. Υιοθετώντας αξίες όπως η αλληλεγγύη, η ηθική και η κοινωνική υπευθυνότητα, βάσιμα μπορεί να υπάρξει αισιοδοξία πως στη λύση εξόδου από την κρίση θα συμβάλουν σημαντικά οι κοινωνικές επιχειρήσεις, σε μια νέα κοινωνική πραγματικότητα που θα έχει ως κέντρο της τον άνθρωπο.

Η επιχειρηματικότητα, μέσω της κοινωνικής οικονομίας, φαίνεται να γίνεται κτήμα του απλού πολίτη, ενός πολίτη που εν μέσω κρίσης παραγκωνίζεται, περιθωριοποιείται και ο κοινωνικός αποκλεισμός του, τον απειλεί όπως, τους νέους ανθρώπους που είναι άνεργοι και όχι μόνο. Στην Ελλάδα, η δημιουργία κοινωνικών και συνεταιριστικών επιχειρήσεων (νόμος 4019/2011 «Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα» που θεσμοθετεί την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα, αποτελεί συνέχεια των νόμων 2716/1999 και 1667/1986) θα μπορούσε να αποτελέσει ένα βασικό εργαλείο εξόδου από την οικονομική και ταυτόχρονα την περιβαλλοντική και κοινωνική κρίση. Ωστόσο, η χώρα μας, βρίσκεται στα πρώτα της βήματα στον τομέα αυτό.

Λέξεις-κλειδιά: οικονομική κρίση, κοινωνική οικονομία, επιχειρηματικότητα, κοινωνική επιχείρηση.

Εισαγωγή

Η χρηματοπιστωτική κρίση που ξέσπασε το 2008 στην αμερικανική οικονομία, με την κατάρρευση των χρηματοπιστωτικών αγορών, δεν άργησε να λάβει παγκόσμιες διαστάσεις. Η Ελληνική οικονομία είναι από εκείνες τις χώρες που επλήγησαν περισσότερο, αφού η αξιοπιστία της στις

διεθνείς αγορές κεφαλαίου κλονίστηκε, οι ιδιωτικές και δημόσιες επενδύσεις περιορίστηκαν, η ανεργία αυξήθηκε, το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ διογκώθηκε σημαντικά και το κράτος αναγκάστηκε να επαφίεται σε έκτακτες δανειακές εισφορές από επίσημους φορείς (ΔΝΤ, ΕΚΤ, ΕΕ) για να χρηματοδοτήσει τις κοινωνικές δαπάνες, τους μισθούς και το δημοσιονομικό έλλειμμα. Γενικότερα, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η οικονομική της ανάπτυξη επιβραδύνθηκε.

Όλες οι κοινωνίες είναι φανερό ότι αντιμετωπίζουν φαινόμενα όπως αβεβαιότητα, πολυπλοκότητα και πολιτισμική κρίση με την εξασθένηση ατομικών και κοινωνικών αξιών.

Οι υπεύθυνες κοινωνίες, θα πρέπει να είναι πρόθυμες να ενδυναμώσουν τη συνεργασία με αρμόδιους φορείς και την καινοτομία και είναι ευέλικτες σε προτεινόμενες αλλαγές.

Η μοιραία αδυναμία του δημόσιου τομέα να ανταποκριθεί στις κοινωνικές ανάγκες οδήγησαν στον επαναπροσδιορισμό της σχέσης μεταξύ του κράτους και του ατόμου. Η Επιχειρηματική δραστηριότητα έλκεται στο λεγόμενο τρίτο τομέα για να καλύψει τις ανάγκες της κοινωνίας και να υποκαταστήσει το κράτος δημιουργώντας οργανωσιακά μορφώματα όπως οι κοινωνικές επιχειρήσεις. Η κοινωνική οικονομία, αναφέρεται στην αξιοποίηση του συνόλου των ικανοτήτων, δεξιοτήτων, γνώσεων, εμπειριών των μελών μιας κοινωνίας με στόχο τη συμμετοχική και συλλογική παραγωγή του κεφαλαίου που επανεπενδύεται στην εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος. Η κοινωνική οικονομία βάζει «τους ανθρώπους πάνω από τα κέρδη».

Η κρίση λοιπόν, κατέστησε σαφές ότι η ελληνική οικονομία οφείλει να αναπτύξει και να υιοθετήσει δράσεις που θα την οδηγήσουν σταδιακά από την ύφεση και τη λιτότητα, σε μια βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη. Η κοινωνική επιχειρηματικότητα, είναι ένα σημαντικό εργαλείο ενίσχυσης της οικονομικής ανάπτυξης. Ειδικά στην παρούσα συγκυρία οικονομικής ύφεσης και υψηλής ανεργίας, η δυνατότητα συμβολής της επιχειρηματικότητας στην ενίσχυση της απασχόλησης την καθιστά σημαντική παράμετρο της οικονομικής πολιτικής. Η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας καθώς και η ενίσχυση της απασχόλησης ομάδων του πληθυσμού που πλήττονται περισσότερο (νέοι, γυναίκες, ΑμεΑ, κλπ.) προσβλέπουν, για παράδειγμα, στη θετική συμβολή των επιχειρήσεων. Στο σύγχρονο πλαίσιο υποχώρησης του κράτους από την ενεργό παρέμβαση στην οικονομία, όλο και περισσότερες ευθύνες και προσδοκίες μεταφέρονται στην αγορά. Αναμένονται από αυτήν όχι μόνο οικονομικά, αλλά και κοινωνικά οφέλη (Hirshmann and Parolin, 2002).

Ο Τρίτος Τομέας της Οικονομίας – Κοινωνική Οικονομία

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, η κρίση και ο μετασχηματισμός των συστημάτων κοινωνικής προστασίας προκαλούν οδυνηρές επιπτώσεις στην καθημερινή ζωή των πολιτών, οι οποίοι αυτό - οργανώνονται, αναπτύσσοντας συλλογικές πρωτοβουλίες στη βάση της αλληλεγγύης και της συνεργασίας, έχοντας σαν κύριο στόχο την αντιμετώπιση των προβλημάτων και την κάλυψη αναγκών που δεν είναι σε θέση να καλύψουν ο δημόσιος και ο ιδιωτικός τομέας της οικονομίας.

Η προσέγγιση της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας, προϋποθέτει καταρχήν την εξέταση της «παραδοσιακής αντίληψης» των οικονομικών φαινομένων. Σε κάθε οικονομία, υπάρχει ο δημόσιος και ιδιωτικός τομέας. Ο δημόσιος τομέας, περιλαμβάνει όλους τους φορείς και τις δραστηριότητες που τίθενται υπό τον έλεγχο του και υποστηρίζει θεσμικά

με υποδομές και επενδύσεις την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Ο ιδιωτικός τομέας από την άλλη μεριά, περιλαμβάνει ό,τι δεν είναι δημόσιο. Η διάκριση των τομέων αυτών, πραγματοποιείται με βάση τους στόχους που επιδιώκουν (κέρδος, κοινωνικό συμφέρον), τη φύση των αγαθών και υπηρεσιών που παράγουν (ατομικά / συλλογικά αγαθά) και τη χρηματοδότηση των δραστηριοτήτων τους (δημόσια / ιδιωτική).

Υπάρχουν όμως και οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες δεν συγκαταλέγονται ούτε στο δημόσιο, ούτε στον ιδιωτικό τομέα, αλλά αποτελούν τον τρίτο τομέα, ο οποίος έχει τις δικές του αξίες, αρχές και φιλοδοξίες. Ο τρίτος τομέας της οικονομίας, η κοινωνική οικονομία είναι η ελπίδα για να αντιμετωπιστούν καίρια προβλήματα από την οικονομική και συγχρόνως κοινωνική κρίση που βιώνουμε. Η κοινωνική οικονομία, εξυπηρετεί καταρχάς τα άτομα που αναζητούν πρακτικές και άμεσες λύσεις στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην καθημερινή τους ζωή, όπως την απασχόληση, την υγεία, τη διατροφή, τη στέγη, την οικονομική αβεβαιότητα, κλπ. Οι επιχειρήσεις της κοινωνικής οικονομίας, δεν έχουν σαν στόχο το κέρδος αλλά την παροχή βοήθειας και την ανάπτυξη των ατόμων της κοινωνίας.

Πίνακας 1: Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του δημόσιου, του ιδιωτικού και του τρίτου τομέα της οικονομίας

	Δημόσιος τομέας	Ιδιωτικός τομέας	Τρίτος Τομέας (Κοινωνική οικονομία)
Σκοπός:	Συλλογικό ενδιαφέρον	Το κέρδος των επενδυτών	Παραγωγή κοινωνικής αξίας / Ανάπτυξη του λαού - της κοινότητας
Φύση Προϊόντων/ υπηρεσιών:	Δημόσιο/ συλλογικό	Ατομικό/ προσωπικό	Συλλογικό/ ατομικό
Οικονομικός σκοπός:	Δημόσιος	Ιδιωτικός	Δημόσιος (επιδοτήσεις) και / ή ιδιωτικός (εθελοντισμός / δωρεές / επενδυτές)
Επιχειρήσεις/ οργανισμοί:	Δημόσια επιχείρηση	Ιδιωτική επιχείρηση	Φιλανθρωπικοί οργανισμοί, Συνεταιρισμοί, Κοινωνικές Επιχειρήσεις, Μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί

Παράλληλα, αναδεικνύεται και αναπτύσσεται το crowdfunding («χρηματοδότηση από το πλήθος»), με τη βοήθεια της κοινωνίας των χρηστών του διαδικτύου, το οποίο αποτελεί μια σύγχρονη μέθοδο και σημαντική πηγή για τη χρηματοδότηση των κοινωνικών επιχειρήσεων.

Η κοινωνική οικονομία διέπεται από κάποιες αρχές, οι οποίες την διακρίνουν από τις οργανώσεις του ιδιωτικού και δημοσίου τομέα:

- Δίνει προτεραιότητα στις ανάγκες του ατόμου και του κοινωνικού στόχου, έναντι του κεφαλαίου.
- Εφαρμόζει εθελούσιο και ανοικτό σύστημα συμμετοχής μελών.
- Εφαρμόζει δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων, σύμφωνα με την οποία, η θέση του ατόμου σαν μέλος και η συμμετοχή του στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, δεν επηρεάζονται από το μερίδιο κεφαλαίου που έχει.
- Συνδυάζει τα συμφέροντα των μελών / χρηστών και / ή του κοινού συμφέροντος.

- Έχει ανεξάρτητη διοίκηση και αυτόνομη διαχείριση, σύμφωνα με την οποία η κοινωνική οικονομία διακρίνεται από την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών του δημόσιου τομέα.
- Προσπίζει και εφαρμόζει τις αρχές της αλληλεγγύης και της υπευθυνότητας.
- Χρησιμοποιεί τα πλεονάσματα, επί το πλείστον, για την επίτευξη στόχων που προάγουν τη βιώσιμη ανάπτυξη, την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των μελών, ή του κοινού συμφέροντος.

Η κοινωνική οικονομία, βασίζεται στην ισορροπία μεταξύ ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων, ανθρώπινων αναγκών και συστημάτων της αγοράς και αποτελεί ένα οργανικό σύνολο, αλληλεξαρτήσεων μεταξύ οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών δράσεων και προσπαθειών. Δεν προσβλέπει στον πλουτισμό και τη σώρευση κεφαλαίων, αλλά στη βιώσιμη αλληλεπίδραση ανθρώπου, φύσης κι οικονομικών πόρων.

Ορισμός Κοινωνικής Οικονομίας

Δεν υπάρχει ένας καθολικός ορισμός της κοινωνικής οικονομίας. Κατά μια γενική προσέγγιση, η κοινωνική οικονομία, ορίζεται ως «ο χώρος της οικονομίας που βρίσκεται ανάμεσα στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα της οικονομίας και στον οποίο διεξάγονται οικονομικές δραστηριότητες, με κοινωνικούς σκοπούς και στόχους» (Moulaert and Ailenei, 2005).

Αναφέρεται σε οικονομικές δραστηριότητες που ασκούνται από επιχειρήσεις και οργανισμούς, η ίδρυση και λειτουργία των οποίων διέπεται από τις ακόλουθες αξίες:

- Την αλληλεγγύη και την κοινωνική συνοχή.
- Την κοινωνική υπευθυνότητα.
- Την παροχή υπηρεσιών προς τα μέλη τους ή την κοινωνία, παρά την επιδίωξη κέρδους.
- Την εφαρμογή δημοκρατικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων.
- Την προτεραιότητα στα άτομα και στην εργασία, έναντι του κεφαλαίου.

Με τον πρόσφατο νόμο Ν. 4019/2011, η Κοινωνική Οικονομία ορίζεται ως: «το σύνολο των οικονομικών, επιχειρηματικών, παραγωγικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, οι οποίες αναλαμβάνονται από νομικά πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων, των οποίων ο καταστατικός σκοπός είναι η επιδίωξη του συλλογικού οφέλους και η εξυπηρέτηση γενικότερων κοινωνικών συμφερόντων».

Σήμερα, η κοινωνική οικονομία στην Ευρώπη αντιπροσωπεύει περίπου το 10% των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων και απασχολεί περίπου 11 εκατ. εργαζομένους, ενώ αντιπροσωπεύει περίπου το 5,9% της συνολικής απασχόλησης και το 6,7% της μισθωτής απασχόλησης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, θεωρεί τον τομέα αυτό σαν προνομιακό πεδίο εφαρμογής πολιτικών για την απασχόληση, την τοπική ανάπτυξη, την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, ο οποίος ανοίγει νέες διεξόδους επιχειρηματικής δράσης, ενώ δημιουργεί προϋποθέσεις επένδυσης, στο λεγόμενο «κοινωνικό κεφάλαιο» και στην κοινωνική οικονομία. Στην Ελλάδα, η απασχόληση στον τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας αντιπροσωπεύει μόλις το 1,8% της συνολικής απασχόλησης και το 2,9% της μισθωτής εργασίας. Μέχρι πρότινος, στο ελληνικό θεσμικό πλαίσιο, δεν υπήρχε καμία αναγνώριση του τομέα της κοινωνικής οικονομίας και της κοινωνικής επιχειρηματικότητας λόγω έλλειψης θεσμικού πλαισίου, γραφειοκρατίας, έλλειψης επιχειρηματικής τεχνογνωσίας και ανάλογης

εκπαίδευσης, δυσκολίες δικτύωσης και προώθησης των προϊόντων και υπηρεσιών κ.α. (Ζιώμας Δημήτρης, 2013)

Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και Κοινωνικές Επιχειρήσεις **Γενικά**

Η κοινωνική επιχειρηματικότητα, δεν αποτελεί ανακάλυψη της εποχής μας, αλλά ήδη από τη δεκαετία του '70 είχε αρχίσει να κάνει την εμφάνισή της, με την ίδρυση ιδρυμάτων που στόχευαν αποκλειστικά και μόνο στην ανάπτυξη της κοινωνικής επιχειρηματικότητας.

Ο Jeff Skoll ίδρυσε το «Skoll Foundation» το 1999, προκειμένου να πραγματοποιήσει το όραμά του για ένα κόσμο ειρήνης και ευημερίας. Στόχος του ιδρύματος ήταν να φέρει μια αλλαγή μεγάλης κλίμακας, επενδύοντας σε κοινωνικές επιχειρήσεις και βοηθώντας τους δημιουργούς τους, να λύσουν ορισμένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της ανθρωπότητας. Σήμερα, η οργάνωση είναι μια από τις σημαντικότερες στο χώρο του «κοινωνικού επιχειρείν». Μέσα σε μια δεκαετία προσέφερε 250 εκατομμύρια δολάρια στα οποία περιλαμβάνονται επενδύσεις σε 85 κοινωνικές επιχειρήσεις και 70 οργανισμούς σε όλο τον κόσμο. Κι όσο η ιδέα των συγκεκριμένων επιχειρήσεων εδραιώνεται, τόσο πολλαπλασιάζονται οι ενέργειες του συλλόγου.

Η Κοινωνική Επιχειρηματικότητα (Social Entrepreneurship), λοιπόν, είναι μία αναδυόμενη, εναλλακτική μορφή επιχειρηματικότητας στηριζόμενη στην Κοινωνική Οικονομία. Αποτελεί μια διακριτή μορφή επιχειρηματικότητας, η οποία έχει ως σκοπό την επίτευξη ενός κοινωνικού σκοπού (social purpose) μέσω της δημιουργίας κοινωνικής αξίας (social value) και στοχεύει στην επίλυση πιεστικών κοινωνικών προβλημάτων, όπως η προστασία του περιβάλλοντος, η εκπαίδευση, η παροχή υπηρεσιών υγείας, η φτώχεια, η ενέργεια, οι υδάτινοι πόροι κλπ. Η αντιμετώπιση του προβλήματος που αναλαμβάνει, τίθεται στο κέντρο των δραστηριοτήτων της κοινωνικής επιχείρησης και η επίλυσή του, συχνά έρχεται μέσα από την εφαρμογή καινοτόμων προσεγγίσεων.

Πρωταρχικός σκοπός δηλαδή είναι η παροχή υπηρεσιών και αγαθών προς τα μέλη ή την κοινωνία, παρά η επιδίωξη κέρδους. Τα κέρδη, κατανέμονται στα μέλη ανάλογα με τις δραστηριότητες ή τις συναλλαγές αυτών με την επιχείρηση και όχι ανάλογα με το κεφάλαιο ή τις χρηματικές συνεισφορές των μελών της.

Η ανάπτυξη κοινωνικών επιχειρήσεων μπορεί να επιφέρει την αναζωογόνηση των κοινωνιών και συνεπάγεται, μεταξύ άλλων, τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των ανθρώπων, με την αύξηση του εισοδήματός τους, την αύξηση της απασχόλησης και με την δημιουργία θέσεων εργασίας στους χώρους διαμονής τους.

Επίσης, σαν κοινωνική επιχειρηματικότητα ορίζεται η δραστηριότητα η οποία περιλαμβάνει: α) την αναγνώριση ενός συγκεκριμένου προβλήματος και την ανάπτυξη μιας συγκεκριμένης λύσης για την αντιμετώπισή του, β) την αξιολόγηση της κοινωνικής επίδρασης, του επιχειρηματικού μοντέλου και της βιωσιμότητας του εγχειρήματος, και γ) τη δημιουργία μιας κερδοσκοπικής ή μη κερδοσκοπικής επιχειρηματικής οντότητας με κοινωνική αποστολή που επιδιώκει κέρδη σε οικονομικό και κοινωνικό πεδίο (Robinson, 2006). Είναι μια επιχείρηση που έχει πρωταρχικώς κοινωνικούς σκοπούς των οποίων τα πλεονάσματα κυρίως επανεπενδύονται για αυτούς τους σκοπούς, και δεν διοικείται από την ανάγκη μεγιστοποίησης των κερδών των μετόχων και ιδιοκτητών.

Η κοινωνική επιχειρηματικότητα είναι αυτή η πράξη που:

- Δημιουργεί βιώσιμο εισόδημα για να υποστηρίξει το σκοπό,
- Είναι ευέλικτη λόγω οικονομικής ανεξαρτησίας από τη δημιουργία εισοδήματος,
- Γεφυρώνει τον μη κερδοσκοπικό τομέα με τις δυνάμεις της Αγοράς,
- Μειώνει την εξάρτηση της ανάγκης για εξωτερική χρηματοδότηση και
- Φτάνει εκεί που το κράτος δεν μπορεί.

Επιπρόσθετα, αποτελεί μια καινοτόμο δραστηριότητα δημιουργίας κοινωνικής αξίας και περιλαμβάνει όλες τις δραστηριότητες και διαδικασίες που επιδιώκουν τον εντοπισμό και την αξιοποίηση ευκαιριών, με στόχο την ενίσχυση της κοινωνικής ευημερίας μέσω της δημιουργίας νέων εγχειρημάτων (Zahra, Gerdajlovic, Neubaum and Shulman, 2009). Όταν μιλάμε για κοινωνική επιχείρηση, δεν θα πρέπει να την συγχέουμε με τις έννοιες του εθελοντισμού, των δωρεών, των εράνων και των αγαθοεργιών.

Επηρεάζει θετικά τον Ιδιωτικό και δημόσιο τομέα:

- Ο ιδιωτικός τομέας κερδίζει αναγνώριση, αποδοχή από το κοινωνικό σύνολο, καλύπτει ειδικές ανάγκες τις οποίες αδυνατεί από μόνος του να καλύψει καθώς δε μπορεί να δημιουργήσει και να λειτουργήσει με όρους κοινωνικής ευαισθησίας.
- Ο δημόσιος τομέας καλύπτει ένα μεγάλο κενό καθώς πολλές φορές είναι απρόσφορος ή δεν έχει τους κατάλληλους μηχανισμούς να δώσει λύση σε κοινωνικά προβλήματα και να επιτύχει την κοινωνική συνοχή.

Πίνακας 2: Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνικής επιχείρησης

Φέρνει ριζική αλλαγή.
Υιοθετεί καινοτόμες λύσεις σε θέματα κοινωνικά και περιβαλλοντικά.
Ενισχύει την ανάπτυξη φέρνοντας ισότητα και σταθερότητα στην κοινωνία.
Χτίζει, διατηρεί και χρησιμοποιεί το κοινωνικό κεφάλαιο.
Τη καθοδηγεί η αποστολή της κι όχι το κέρδος.

Με άλλα λόγια, η Κοινωνική Επιχειρηματικότητα αφορά άτομα που σκέφτονται καινοτόμες λύσεις για τα πιο επείγοντα κοινωνικά προβλήματα. Είναι άτομα φιλόδοξα και επίμονα, που στοχεύουν στην αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων προσφέροντας νέες ιδέες για αλλαγή ευρείας κλίμακας.

Η Κοινωνική Επιχειρηματικότητα, μπορεί να μην είναι πανάκια στη σημερινή οικονομική κρίση, αλλά αφορά ουσιαστικά τη βελτίωση της κοινωνικής πραγματικότητας. Είναι χαρακτηριστικό πως στην Ευρωπαϊκή Ένωση υπάρχουν σήμερα 11 εκατομμύρια εργαζόμενοι, περίπου το 6% του συνόλου των εργαζομένων, που ανήκουν στις ομάδες του πληθυσμού που αναφέρθηκαν παραπάνω. Με άλλα λόγια, υπάρχει ένα πολυπληθές ανθρώπινο δυναμικό που μπορεί και θέλει να κάνει τη διαφορά και η Κοινωνική Επιχειρηματικότητα τους, δίνει τη δυνατότητα «να επιχειρήσουν, να τολμήσουν και να δοκιμάσουν τις δυνάμεις τους ΑΛΛΙΩΣ».

Μορφές Κοινωνικών επιχειρήσεων

Η κοινωνική επιχειρηματικότητα, είναι ένας συντελεστής ποιότητας στην κοινωνική ανάπτυξη και συνοχή, φιλικός στα πρόσωπα που μειονεκτούν και

τα οποία βρίσκονται σε συνθήκες αποκλεισμού, ή έχουν έλλειμμα δεξιοτήτων μαζί βέβαια με ειδικές ικανότητες, οι οποίες δεν έχουν αξιοποιηθεί και δεν έχουν βρει πεδία ευκαιριών. Η κοινωνική επιχειρηματικότητα και οι κοινωνικές επιχειρήσεις, παράγουν προϊόν με έντονο κοινωνικό χαρακτήρα. Είναι συνυφασμένες με την κοινωνική ζήτηση και την διασύνδεσή της με την κοινωνική ανάπτυξη. Διαμεσολαβούν μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης, στον κύκλο της αγοράς, σε πολλά σημεία, και αυτό ισχύει και για την αγορά εργασίας.

Η Κοινωνική Επιχειρηματικότητα, είναι μία αναδυόμενη, εναλλακτική μορφή επιχειρηματικότητας στηριζόμενη στην Κοινωνική Οικονομία.

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις μπορούν να εξυπηρετούν τους εξής στόχους:

- καλύπτουν κενά στην εξυπηρέτηση κοινωνικών αναγκών, σε πεδία που αφήνει ελλείψεις το κράτος ή η οποια συμβατική «φιλανθρωπική» κοινωνική δραστηριότητα,
- αναδεικνύουν ένα νέο πιο δυναμικό και πιθανότατα πιο αποτελεσματικό μοντέλο κάλυψης των κοινωνικών αναγκών,
- ενδυναμώνουν την κοινωνική αλληλεγγύη, καλλιεργώντας και διαχέοντας μία κουλτούρα κοινωνικής προσφοράς και αλληλεγγύης,
- κινητοποιούν άτομα με δημιουργικότητα και κοινωνική ευαισθησία να αναπτύξουν το δυναμικό τους και να το επενδύσουν σε κοινωνικούς σκοπούς, αυξάνοντας έτσι το Κοινωνικό Ενεργητικό της κοινωνίας,
- δίνουν νέα ώθηση στην παραδοσιακή «φιλανθρωπική», χορηγική, εθελοντική και κοινωνική δραστηριότητα, καλλιεργώντας και διαχέοντας έμπνευση και ιδέες, προτείνοντας νέα μέσα δράσης, αλλά και προωθώντας δίκτυα συνεργασίας
- μπορούν να δώσουν θέσεις εργασίας και μάλιστα σε άτομα με γνωστικό/εκπαιδευτικό υπόβαθρο και σπουδές τα οποία μέχρι σήμερα είτε δύσκολα εύρισκαν διέξοδο στην αγορά εργασίας και σχεδόν ποτέ στον ιδιωτικό τομέα (κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι, κοινωνιολόγοι).

Οι νομικές μορφές των κοινωνικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα, σύμφωνα με το νομικό καθεστώς που ισχύει από το νόμο 4019 του 2011 είναι:

1. **Οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ.)** που είναι αστικοί συνεταιρισμοί κοινωνικού σκοπού με περιορισμένη ευθύνη των μελών τους και διαθέτουν εκ του νόμου την εμπορική ιδιότητα. Οι Κοιν.Σ.Επ. είναι επιχειρήσεις, οι οποίες διοικούνται ισότιμα από τα μέλη τους και η λειτουργία τους βασίζεται στην επιδίωξη συλλογικού οφέλους, ενώ το κέρδος τους, προκύπτει από δράσεις, που εξυπηρετούν αποκλειστικά το κοινωνικό συμφέρον.

Οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις χωρίζονται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες, τις:

- I. **Κοιν.Σ.Επ. ένταξης**, οι οποίες αποσκοπούν στην ένταξη Ευάλωτων Ομάδων Πληθυσμού, όπως: άτομα με αναπηρίες, εξαρτημένα ή απεξαρτημένα από ουσίες άτομα, οροθετικοί, φυλακισμένοι/αποφυλακισμένοι, ανήλικοι παραβάτες.
- II. **Κοιν.Σ.Επ. κοινωνικής φροντίδας**, οι οποίες αποσκοπούν στην παραγωγή και παροχή προϊόντων και υπηρεσιών κοινωνικού – προνομιακού χαρακτήρα σε συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού, όπως: οι ηλικιωμένοι, τα βρέφη, τα παιδιά, τα άτομα με αναπηρίες και τα άτομα με χρόνιες παθήσεις.

III. **Κοιν.Σ.Επ. κοινωνικού και παραγωγικού σκοπού**, οι οποίες με τη σειρά τους αποσκοπούν στην προαγωγή του τοπικού και συλλογικού συμφέροντος, στην απασχόληση, στην ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και της τοπικής ή περιφερειακής ανάπτυξης. Αφορούν στην παραγωγή προϊόντων και παροχή υπηρεσιών σε τομείς όπως: πολιτισμός, περιβάλλον, οικολογία, εκπαίδευση, παροχές κοινής ωφέλειας, τοπικά προϊόντα, διατήρηση παραδοσιακών δραστηριοτήτων και επαγγελμάτων.

2. **Οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε)**, συνιστούν το πρώτο θεσμοθετημένο μοντέλο κοινωνικής επιχείρησης στην Ελλάδα, που εξασφαλίζει παράλληλα την επαγγελματική ένταξη των ψυχικά ασθενών, αλλά και τη συμμετοχή τους στις διαδικασίες σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων.

Το 1999, ο νόμος 2716, θεσμοθετεί για πρώτη φορά τους Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς Περιορισμένης Ευθύνης, με αφορμή την ανάγκη υπέρβασης των στρεβλώσεων που χαρακτήριζαν τις προστατευμένες μορφές απασχόλησης εντός των ιδρυμάτων (πρακτικές εργοθεραπείας), αλλά και την ανάγκη πρόταξης της οικονομικής βιωσιμότητας των ψυχικά πασχόντων και της διασφάλισης των εργασιακών και ασφαλιστικών δικαιωμάτων τους.

Όπως ορίζει το άρθρο 12 του Ν. 2716/99, οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης είναι παραγωγικές, εμπορικές και κοινωνικές μονάδες, οι οποίες αναπτύσσουν οποιαδήποτε οικονομική δραστηριότητα και προσφέρουν μια μορφή απασχόλησης που παρέχει ψυχοκοινωνική υποστήριξη και εποπτεία των απασχολούμενων με προβλήματα ψυχικής υγείας. Οι Κοι.Σ.Π.Ε είναι Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου (ΝΠΙΔ) υπό την εποπτεία του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και μέλη τους μπορεί να γίνουν:

- Άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα σε ποσοστό τουλάχιστον 35%
- Επαγγελματίες ψυχικής υγείας σε ποσοστό έως 45%
- Νομικά πρόσωπα Δημοσίου ή Ιδιωτικού Δικαίου ή άλλα φυσικά πρόσωπα σε ποσοστό έως 20%

Το σύνολο των εγγεγραμμένων Φορέων Κοινωνικής οικονομίας που δραστηριοποιούνται στο Δήμο Αθηναίων για το 2015, είναι 86. Τα τελευταία στοιχεία της βάσεως δεδομένων «Μητρώο Κοινωνικής Οικονομίας που διατηρεί το Υπουργείο Εργασίας αναφέρουν πως από τους 86 φορείς κοινωνικής οικονομίας που είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο κοινωνικής οικονομίας και δραστηριοποιούνται στον Δήμο Αθηναίων, οι 79 είναι ΚοινΣΕπ, οι 4 είναι ΚοιΣΠΕ, και οι υπόλοιποι 3 είναι άλλοι Φορείς Κοινωνικής Οικονομίας (Σωματεία, κλπ).

Οι Φορείς Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας και συγκεκριμένα, όσοι έχουν την νομική μορφή της ΚοιΝΣΕΠ, είναι υποχρεωμένοι να εγγραφούν στο μητρώο κοινωνικής οικονομίας προτού ξεκινήσουν οποιαδήποτε επιχειρηματική δράση. οι περισσότερες ΚοιΝΣΕΠ που ξεκίνησαν να ιδρύονται με πολύ μεγάλη ένταση μετά τον σχετικό Νόμο του 2011 (Σύμφωνα με στοιχεία από το Μητρώο Κοινωνικής Οικονομίας, έως την Παρασκευή 28 Αυγούστου 2015, είχαν εγγραφεί στο Μητρώο Κοινωνικής Οικονομίας, 823 ΚοινΣΕΠ), παραμένουν ανενεργές ή υπολειπόμενες.

Κοινωνικός επιχειρηματίας

«Οι κοινωνικοί επιχειρηματίες δεν αρκούνται μόνο να δώσουν το ψάρι, ή να διδάξουν πώς να ψαρεύουν. Δεν θα ησυχάσουν μέχρι να φέρουν την επανάσταση στον κλάδο της αλιείας»(Bill Drayton).

Οι κοινωνικοί επιχειρηματίες, είναι άνθρωποι με καινοτόμες λύσεις στα σύγχρονα και στα πιο πιεστικά προβλήματα της κοινωνίας, την ανεργία, τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό των ομάδων, την απειλή της κοινωνικής συνοχής, την προστασία του περιβάλλοντος και την υγεία και την εκπαίδευση. Είναι φιλόδοξοι και επίμονοι, ασχολούνται με σημαντικά κοινωνικά ζητήματα και προτείνουν καινούργιες ιδέες και φιλόδοξες στρατηγικές, με στόχο την ευρύτερη και ουσιαστική αλλαγή.

Όπως οι επιχειρηματίες αλλάζουν και βελτιώνουν τις επιχειρήσεις τους, έτσι και οι κοινωνικοί επιχειρηματίες, δρουν σαν καταλύτες αλλαγής της κοινωνίας. Αρπάζουν ευκαιρίες που άλλοι δε βλέπουν για να βελτιώσουν το σύστημα, ανακαλύπτουν νέες προσεγγίσεις και επινοούν λύσεις για να αλλάξουν την κοινωνία προς το καλύτερο. Την ώρα που ο επιχειρηματίας δημιουργεί συνεχώς νέες βιομηχανίες, ο κοινωνικός επιχειρηματίας, βρίσκει νέες λύσεις σε κοινωνικά προβλήματα, τις οποίες εν συνεχεία εφαρμόζει σε μεγάλη κλίμακα.

Ο κοινωνικός επιχειρηματίας λοιπόν, πρέπει πρώτα από όλα να μπορεί να αντιλαμβάνεται τον κόσμο. Να κατανοεί τις δομές και τις συστημικές και θεσμικές λειτουργίες, να καταγράφει τις πραγματικές ανάγκες και να αναγνωρίζει τις ευκαιρίες της αγοράς. Πρέπει επίσης, να μπορεί να οραματίζεται ένα καινούριο μέλλον, να θέτει συγκεκριμένους στόχους, πάντα με κίνητρο το θετικό αντίκτυπο (*impact driven*) και στη συνέχεια να οικοδομεί ένα βιώσιμο μοντέλο υλοποίησης. Τέλος, η περαιτέρω ανάπτυξη της ιδέας (*scaling*) αποτελεί πάντα ένα σημαντικό κριτήριο επιτυχίας.

Οι κοινωνικοί επιχειρηματίες, μπορούν να επιδείξουν «δυναμισμό, αποφασιστικότητα, φιλοδοξία, ηγετικές ικανότητες, δυνατότητα επικοινωνίας του οράματός τους και έμπνευσης των άλλων, καθώς και να μεγιστοποιήσουν τη χρήση των πόρων που κατέχουν» (Shaw and Carter 2007). Προκειμένου να πραγματοποιήσουν όλα αυτά θα πρέπει να διαθέτουν ένα χαρακτηριστικό που συνδέεται άμεσα με τους επιτυχημένους κοινωνικούς επιχειρηματίες και είναι "η ικανότητα γεφύρωσης" ("the bridging capacity", Alvord, Brown, and Letts 2004). Η ικανότητα αυτή διαμορφώνεται από το παρελθόν, την προϊστορία και την εμπειρία που έχει συσσωρεύσει ο κοινωνικός επιχειρηματίας, η οποία στη συνέχεια διαμορφώνεται από τις φιλικές σχέσεις.

Κάποιοι συγγραφείς, έχουν επικεντρωθεί στην ανάπτυξη ενός καθολικού ορισμού για τους κοινωνικούς επιχειρηματίες που συνδέεται στενά και προκύπτει άμεσα από τον ορισμό του επιχειρηματία. Για παράδειγμα, ένας από τους ορισμούς (Nicholls 2006:224) που έχουν υιοθετηθεί είναι ο εξής:

Οι κοινωνικοί επιχειρηματίες παίζουν το ρόλο των μεσολαβητών/μεσαζόντων στον κοινωνικό τομέα, μέσω:

- της ανάληψης μιας αποστολής για τη δημιουργία και διατήρηση κοινωνικής (και όχι μόνο ιδιωτικής) αξίας,
- της αναγνώρισης και διαρκούς επιδίωξης νέων ευκαιριών που εξυπηρετούν αυτήν την αποστολή,
- της εμπλοκής σε μια διαδικασία συνεχούς καινοτομίας, προσαρμογής και μάθησης,
- της θαραλλέας δράσης που δεν περιορίζεται από τους υφιστάμενους πόρους και
- της επίδειξης υψηλού αισθήματος λογοδοσίας στη κοινότητα που εξυπηρετείται και σε σχέση με τα παραγόμενα αποτελέσματα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί ο βραβευμένος με Νόμπελ Ειρήνης το 2006 κοινωνικός επιχειρηματίας Muhammad Yunus, ο οποίος ήταν ιδρυτής της Grameen Bank και εμπνευστής του πεδίου της μικροχρηματοδότησης (microfinance). Ο Yunus, αντιλήφθηκε τις περιορισμένες επιλογές που οι φτωχοί κάτοικοι του Μπαγκλαντές είχαν για την εξασφάλιση του ελάχιστου δυνατού ποσού δανεισμού. Εξαιτίας του γεγονότος αυτού, οι μόνες διέξοδοί τους, ήταν είτε ο δανεισμός από τοκογλύφους, είτε η επαιτεία στους δρόμους. Έτσι, λοιπόν, ο Yunus, αντιμετώπισε αυτή την κατάσταση, αποδεικνύοντας ότι οι φτωχοί αποτελούν εξαιρετικά αξιόπιστους δανειολήπτες δανείζοντας το ποσό των 27 δολαρίων από την τσέπη τους σε 42 γυναίκες. Οι γυναίκες, αποπλήρωσαν το ποσό του δανείου και επένδυσαν στην ικανότητά τους για παραγωγή εισοδήματος ακόμη και με ελάχιστα κεφάλαια. Αγοράζοντας μια ραπτομηχανή, οι γυναίκες θα μπορούσαν να προσφέρουν υπηρεσίες ραψίματος, να κερδίζουν αρκετά για να ξεπληρώσουν το δάνειο, να εκπαιδεύουν τα παιδιά τους και να ξεφύγουν από την φτώχεια. Η Grameen Bank, είναι βιώσιμη εξαιτίας των τοκοχρεωλυσιών που λαμβάνει και ανακυκλώνει μετέπειτα το κεφάλαιό της για να βοηθήσει και άλλες γυναίκες. Ο Yunus, αποτέλεσε το έναυσμα για τη δημιουργία και άλλων παρόμοιων με το μοντέλο του, επιχειρήσεων με κοινωνικό σκοπό. Σήμερα, η Grameen Bank έχει πάνω από 6 εκατομμύρια πελάτες με παραρτήματα ακόμη και στις ΗΠΑ.

Συμπεράσματα

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις, είναι ένας άλλος τρόπος δημιουργίας, παραγωγής και «επιχειρείν» με βασικές συντεταγμένες την κοινωνική στόχευση, τη συλλογική οργάνωση και λειτουργία, αλλά και το αλληλέγγυο επιχειρηματικό πνεύμα.

Βασικός μοχλός και κινητήρια δύναμη του τρίτου τομέα της οικονομίας, της Κοινωνικής Οικονομίας, είναι η κοινωνική επιχειρηματικότητα που λειτουργεί σαν παράγοντας μόχλευσης των καινοτόμων ή μη ιδεών, του εθελοντισμού, των αξιών της κοινωνίας και των ανθρώπων που την αποτελούν, του περιβάλλοντος και του πολιτισμού. Με αυτό τον τρόπο, οι κοινωνικές επιχειρήσεις συνδράμουν στη κοινωνική ανάπτυξη και συνοχή, αφού από τη μία μεριά μπορούν να εντάξουν στις παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας άτομα τα οποία βρίσκονταν σε συνθήκες αποκλεισμού και από την άλλη, παράγουν προϊόντα ή υπηρεσίες με έντονο κοινωνικό χαρακτήρα για τα οποία δεν ενδιαφέρονται, ή δεν μπορούν να παράγουν οι κλασσικές επιχειρήσεις του πρώτου τομέα. Επίσης, καταπολεμούν αποτελεσματικά τον κοινωνικό αποκλεισμό δρώντας έτσι συμπληρωματικά στις δομές του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους.

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις, είναι ένας μοχλός βιώσιμης ανάπτυξης της οικονομίας για την Ελλάδα, αφού αυτές μπορούν:

- Να περιορίσουν την φτώχεια,
- Να στηρίξουν την κοινωνική συνοχή,
- Να αντιμετωπίσουν την δομική (μακροχρόνια) ανεργία και νεανική ανεργία,
- Να προσφέρουν λύσεις για την ενεργή ένταξη αποκλεισμένων ομάδων,
- Να αντισταθμίσουν τις παρενέργειες της μείωσης του δημόσιου τομέα,
- Να αναπληρώσουν τις αποτυχίες του κοινωνικού κράτους στην ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών και
- Να ενδυναμώσουν τις τοπικές κοινότητες και να βοηθήσουν την τοπική ανάπτυξη και την ανάπτυξη νέων αγορών.

Κατ' ακολουθία των ανωτέρω και συνοψίζοντας τα αναφερόμενα θα μπορούσαμε να πούμε ότι, προκειμένου να ξεπεραστεί η παρούσα οικονομική κρίση, αλλά και η κοινωνικοπολιτική αναταραχή που πηγάζει από την ίδια την κρίση, θα πρέπει να υλοποιηθούν μια σειρά από ριζοσπαστικές, διαρθρωτικές, κοινωνικές και πολιτικές παρεμβάσεις. Αυτή τη πολύ δύσκολη περίοδο που διανύουμε, πρέπει να κατανοήσουμε, ότι το νόημα της ζωής, κρύβεται πίσω από την έννοια της ψυχικής και ανθρώπινης σχέσης μας με τους άλλους ανθρώπους που ενδέχεται να είναι και άτομα με πολλαπλές ιδιαιτερότητες, όπως λόγω χάριν, ευπαθείς κοινωνικές ομάδες. Θα πρέπει λοιπόν, να υιοθετηθούν αξίες όπως η αλληλεγγύη, αισιοδοξώντας πως η λύση θα δοθεί από μια νέα κοινωνική πραγματικότητα που θα έχει σαν κέντρο της τον άνθρωπο. Στην ανωτέρω προβληματική, εντάσσονται οι ενέργειες στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας, όπως, οι κοινωνικές επιχειρήσεις, οι οποίες, σαν βασικό στόχο δεν έχουν το κέρδος, αλλά το κοινωνικό όφελος.

Βιβλιογραφία

- Alvord, S.H., Brown, L.D. and Letts, C.W., 2004, "Social Entrepreneurship and Social Transformation: An Exploratory Study," *Journal of Applied Behavioral Science*, 40(3), 260-282.
- Bangoli, L. and Megali, C., 2011, "Measuring performance in social enterprises," *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(1), 149-165.
- CIRIEC, 2012, "The Social Economy in the European Union," European Economic and Social Committee.
- Defourny, J., 2001, "Introduction: From Third Sector to Social Enterprise," in: C. Borzaga and J. Defourny (eds), *The Emergence of Social Enterprise*, London and New York: Routledge, 1-27.
- Defourny, J. and Nyssens, M., 2010, "Conceptions of social enterprises and social entrepreneurship in Europe and the United States convergence and divergence," *Journal of Social Entrepreneurship*, 1(1), 32-53.
- Galera, G. and Borzaga, S., 2009, "Social enterprise: an international overview of its conceptual evolution and legal implementation," *Social Enterprises Journal*, 5(5), 210-228.
- Galliano, R., 2003, Social Economy Entrepreneurship and Local Development. AsanEurada. (<http://www.oecd.org/dataoecd/21/55/17017950.pdf>).
- Miller, T.L. and Wesley, C.L., 2010, "Assessing mission and resources for social change: an organizational identity perspective on social venture capitalists; decision criteria," *Entrepreneurship Theory and Practice*, 34(4), 705-733.
- Moulaert, F. and Ailenet, O., 2005, "Social economy, third sector and solidarity relations: a conceptual synthesis for history of present," *Urban Studies*, 42(1), 2037-2053.
- Nicholls, A., 2006, "Social Entrepreneurship," in Carter, S. and Jones-Evans, D. (eds) *Enterprise and Small Business: Principles, Practice and Policy*. FT Prentice Hall: Harlow, pp. 220- 242.
- Salamon, L., 1992, "Social Services," in: C. Clotfelter (ed.), *Who Benefits From the Nonprofit Sector?*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 134-173.
- Shaw, E. and Carter, S., 2007, "Social Entrepreneurship, Theoretical antecedents and empirical analysis of entrepreneurial processes and outcomes," *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 14(3), 418-434.
- Ulrich, S., Rogovsky, N. and Lamotte, D., 2009, "Promoting Responsible and Sustainable Enterprise - Level Practices at Times of Crisis: A Guide for Policy - Makers and Social Partners," by International

- Labour Organization, available at:http://www.ilo.org/empent/Publications/WCMS_108420/lang--en/index.htm.
- Yunus, M., 2007, "Creating a World without Poverty: Social Business and the Future of Capitalism," Public Affair, New York.
- Zahra, Gerdajlovic, Neubaum and Shulman, «A typology of social entrepreneurs, Motives, search processes and ethical challenges», Simon Fraser University, Journal of Business Venturing 24 (2009) 519-532.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2013, «Κοινωνική οικονομία και κοινωνική επιχειρηματικότητα», οδηγός για την Κοινωνική Ευρώπη, Τεύχος 4, Γενική Διεύθυνση Απασχόλησης, Κοινωνικών Υποθέσεων και Κοινωνικής Ένταξης.
- Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή από το Διεθνές Κέντρο Έρευνας και Πληροφόρησης για τη Δημόσια, Κοινωνική και Συνεταιριστική Οικονομία (CIRIEC), 2013, «Η κοινωνική οικονομία στην Ευρωπαϊκή Ένωση».
- Ζιώμας Δ., 2013, «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία: το υπόβαθρο, οι προκλήσεις και οι προοπτικές», στην ημερίδα «Κοινωνική Επιχειρηματικότητα: η νέα πρόκληση στο επιχειρείν».
- INEMY της ΕΣΕΕ (Εξωτερικοί Επιστημονικοί Συνεργάτες Βελή Βαρβάρα και Χρονόπουλος Βασίλης), 2015, Δράση Β' «Εφαρμογές ΕΚΕ στο πεδίο της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας», στο έργο «Ανάπτυξη και Διάχυση της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης στα εδαφικά όρια του Δήμου Αθηναίων».
- Κασσαβέτις, Δ., 2001, «Η συμβολή των επιχειρήσεων κοινωνικής οικονομίας στην ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών», στο Από τον Αγροτικό χώρο στην υπαίθρο χώρα Αθήνα: ΚΕΜΟΠ Πάντειο Πανεπιστήμιο - Gutenberg, σ. 273.
- Κλήμη - Καμινάρη Ολίβια, Παπαγεωργίου Λ. Κωνσταντίνος, 2010, «Κοινωνική Οικονομία -Μια πρώτη προσέγγιση», εκδόσεις Ελληνοεκδοτική, Αθήνα.
- Κυριακίδου Ολίβια και Σαλαβού Ελένη, 2014, «Κοινωνική Επιχειρηματικότητα», εκδόσεις Rosili.
- Νόμος 4019/2011, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, αρ.216, 30 Σεπτεμβρίου 2011.
- Νόμος 2716/1999, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, αρ.96, 17 Μαΐου 1999.
- Ντούλια Θεοδώρα, 2015, «Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα», εκδόσεις Οσελότος.
- Τσάμης Αναστάσιος, 2013, «Κοινωνική Επιχειρηματικότητα - Μια νέα μορφή αλληλεγγύης», παρουσίαση στην ημερίδα «Τα οικονομικά της Φιλανθρωπίας», Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Φίλος Ιωάννης, 2012, «Πρακτικά Δημοτικής Κοινότητας Ραφήνας», Ραφήνα.

Πηγές από το Διαδίκτυο

- <http://www.grameen-info.org/>
- <http://www.skollfoundation.org/about/>
- <https://www.ashoka.org/social-entrepreneur>
- <https://www.jamieoliver.com/the-fifteen-apprentice-programme/about/story>
- <http://www.elead.gr/>
- http://ec.europa.eu/white-papers/index_el.htm